

Hydro-political Security Complex Impact on Water Interaction Mechanisms in the Jordan Basin

Masouma Qanbari¹ Vali Golmohammadi² , Seyed Masoud Mosavi Shafae³

¹ PhD Student in International Relations, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
Email: m.qanbari@modares.ac.ir

² Corresponding author: Assistant Professor, Department of International Relations, Tarbiat Modares University, Faculty of Humanities, Tehran, Iran.
Email: vali.golmohammady@modares.ac.ir

³ Associated Professor, Department of International Relations, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: shafae@modares.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
24 September 2024
Revised version
received:
23 October 2024
Accepted:
29 December 2024
Available online:
5 April 2025

Keywords:
Hydropolitical
Security Complex,
Power dynamics,
Water Interactions,
Jordan River Basin,
Vertical and
Horizontal
Relationships

ABSTRACT

Objective:

The Jordan River Basin, as one of the most complex security-hydropolitical complexes in the world, is a confluence of interests and challenges. The increasing tensions caused by water scarcity, population growth, and climate change have made the joint management of this basin increasingly complex. In this regard, the challenges of management and allocation of water resources, especially in the context of geopolitical tensions in the region, have become important. The research uses the hydropolitical-security complex theory to analyze the impact of power dynamics on water interactions in the Jordan River Basin. Using a qualitative method and a systematic review of documents, treaties, and studies, the study of the period 1991-2022 shows that power dynamics have had an impact on water relations in this basin through four main mechanisms (distribution of water resources, capacity for joint management, level of international trust, and water policies). These mechanisms, in interaction with each other, have formed two distinct patterns: in the Upper Jordan Basin, power dynamics and political tensions have interacted with each other, leading to the securitization of water issues and the escalation of conflicts; while in the Lower Jordan Basin, interdependence and international mediation have paved the way for water cooperation, in a limited way. These findings highlight the importance of understanding the interrelationship of political, economic, and environmental factors in the management of shared water resources. The results of the study also show the importance of paying attention to the technical and political dimensions to success of shared water resource management.

Cite this article: Qanbari, Masouma; Golmohammadi, Vali; Mosavi Shafae, Seyed Masoud (2025). "Hydro-Political Security Complex Impact on Water Interaction Mechanisms in the Jordan Basin", *Fasl' nāmeḥ-ye siyāsāt (Politics Quarterly)* 55, (1):215-243, DOI: <https://doi.org/10.22059/JPQ.2025.384143.1008229>

© The Author(s). Publisher: University of Tehran Press.
<https://doi.org/10.22059/JPQ.2025.384143.1008229>

Introduction

The Jordan Basin is recognized as one of the most complex security-hydropolitical Security Complexes the world. In addition to historical political tensions among riparian countries, it faces challenges of rapid population growth and increasing water scarcity. The paper addresses the complex challenge of transboundary water management in the Jordan River Basin, where water scarcity intersects with geopolitical tensions. It emphasizes how post-Cold War changes in international power structures created new opportunities for water cooperation while maintaining historical tensions.

Methodology

This study utilizes qualitative methods and analysis of credible documents to examine vertical and horizontal relationships in the basin. The theoretical framework is based on the concept of security-hydropolitical complex, which extends the regional security complex theory with a specific focus on water resources, access, and the connection between water and the security of riparian states. This framework investigates the impacts of structural levels on water interactions, geopolitical dynamics of the basin, and the interrelation between water issues, security, and climate change.

Theoretical Framework

Building upon Buzan's concept of Regional Security Complex, Michael Schulz introduced the "Hydropolitical Security Complex" to describe the intricate relationships between states regarding shared water resource management. This concept demonstrates how water scarcity, access, and control have profound implications for state security. Schulz identified three pillars: hydrological interdependence, political interdependence, and security interdependence, analyzable through vertical and horizontal relationships where power dynamics play a crucial role.

Results and Discussion

1. Vertical Relations: The post-Cold War transformation significantly impacted the Jordan River Basin's vertical relations. Lebanon experienced political instability and Hezbollah's growing influence, affecting its water management capabilities. Syria's position weakened after losing Soviet support, leading to engagement in peace negotiations while maintaining water-related tensions with Israel. Jordan strategically aligned with Western powers, facilitating water cooperation agreements. Israel maintained military superiority while engaging in selective cooperation, particularly with Jordan. Palestinian water rights remained constrained by power asymmetry despite recognition in the Oslo Accords.

2. Horizontal Relations: The analysis of horizontal relations reveals complex patterns of cooperation and conflict in water management after the Cold War. The Madrid Conference initiated multilateral water negotiations, leading to the Israel-Jordan Peace Treaty (1994) with significant water provisions. The Oslo II Agreement established the Joint Water Committee for the West Bank, though power asymmetry limited its effectiveness. Lebanon's Hasbani-Wazzani projects faced

strong Israeli opposition, demonstrating continued water securitization. The Red Sea-Dead Sea Water Conveyance Project and the Water-Energy Agreement (2021) exemplify limited cooperation possibilities despite political tensions.

3. Power Dynamics Impact: The analysis reveals that power dynamics have influenced water relations in the Jordan River Basin through four interconnected mechanisms: water resource distribution and control, shaping countries' water policies, determining international cooperation levels, and joint management capabilities. These mechanisms operate within a complex geopolitical environment where military capabilities, technological advancement, and international support play crucial roles.

Water resource distribution and control has been predominantly shaped by Israel's strategic advantage, particularly after the 1967 war, extending to technological superiority in water management. The shaping of water policies reflects regional power dynamics, with Jordan seeking cooperative solutions due to its dependence on transboundary waters, while Israel maintains selective cooperation while pursuing independent water policies. International cooperation levels have been influenced by geopolitical alignments and security concerns, with the Oslo Peace Process creating opportunities for water cooperation, though limited by trust deficits. Joint management capabilities reveal how power asymmetries affect institutional arrangements, with some bilateral arrangements succeeding while basin-wide management remains challenging.

These mechanisms have produced two distinct patterns: a conflict pattern characterized by direct security threats and power asymmetries, particularly evident in the Israel-Lebanon border region and occupied territories; and a limited cooperation pattern based on mutual interests and shared environmental concerns, exemplified by Israel-Jordan relations. The interaction between these mechanisms and patterns has created a complex hydro-political landscape where water issues are inextricably linked to broader security and political concerns.

Conclusion

The analysis reveals that post-Cold War structural changes profoundly affected power dynamics and relationship patterns in the Jordan River Basin. The weakening of Soviet influence and increased U.S. involvement facilitated peace negotiations and water discussions. However, asymmetric water control and regional conflicts continue to challenge comprehensive cooperation. Climate change and population growth further complicate existing dynamics. The findings confirm that the four identified mechanisms operate within a complex system where changes in one component affect the entire system, highlighting the intricate relationship between water management and regional geopolitics.

تأثیر مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی بر سازوکارهای تعاملات آبی در حوضه رود اردن

معصومه قنبری^۱، ولی گل محمدی^۲، سید مسعود موسوی شفائی^۳

^۱ دانشجوی دکتری، گروه روابط بین الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

رایانامه: m.qanbari@modares.ac.ir

^۲ نویسنده مسئول، استادیار، گروه روابط بین الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

رایانامه: vali.golmohammady@modares.ac.ir

^۳ دانشیار، گروه روابط بین الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

رایانامه: shafae@modares.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:	پژوهشی
تاریخ دریافت:	۱۴۰۳/۰۷/۰۳
تاریخ بازنگری:	۱۴۰۳/۰۸/۰۲
تاریخ پذیرش:	۱۴۰۳/۱۰/۰۹
تاریخ انتشار:	۱۴۰۴/۰۱/۱۶
کلیدواژه‌ها:	مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی، پویایی‌های قدرت، تعاملات آبی، حوضه رود اردن، روابط عمودی و افقی

استناد: قنبری، معصومه؛ گل محمدی، ولی؛ موسوی شفائی، مسعود (۱۴۰۴). تأثیر مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی بر سازوکارهای تعاملات آبی در حوضه رود اردن، *فصلنامه سیاست*، ۵۵ (۱)، ۲۴۳-۲۱۵. <http://doi.org/10.22059/JPQ.2025.384143.1008229>

۱. مقدمه

مدیریت منابع آب فرامرزی در عصر حاضر به یکی از پیچیده‌ترین چالش‌های امنیتی-سیاسی در نظام بین‌الملل تبدیل شده است. این موضوع در مناطق خشک و نیمه‌خشک جهان، جایی که کمبود منابع آبی با رشد جمعیت و تغییرات اقلیمی همراه شده، اهمیتی دوچندان پیدا کرده است. وابستگی متقابل هیدرولوژیکی و نیاز روزافزون به منابع آب، سبب شده است تا مدیریت حوضه‌های آبریز فرامرزی به عرصه‌ای برای رقابت و همکاری میان کشورهای ساحلی تبدیل شود (Fischhendler, 2015; Warner *et al.*, 2017). این پیچیدگی زمانی افزایش می‌یابد که تنش‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی با مسائل مربوط به مدیریت آب درهم آمیزد. در این میان، حوضه رود اردن به‌عنوان منبع حیاتی آب شیرین در غرب آسیا، نمونه‌ای برجسته از پیچیدگی‌های مدیریت منابع مشترک است. این حوضه، محل تلاقی منافع پنج کشور ساحلی، با چالش‌های متعددی از جمله تنش‌های سیاسی تاریخی، رشد سریع جمعیت و کمبود فزاینده منابع آب مواجه است (Wolf, 2007).

تحولات ژئوپلیتیکی منطقه، به‌ویژه پس از تأسیس اسرائیل، پویایی‌های پیچیده‌ای را در روابط میان کشورهای ساحلی ایجاد کرده است (Sneddon & Fox, 2011). علاوه بر این، رشد جمعیت و توسعه اقتصادی در دهه‌های اخیر، فشار بر منابع محدود آب را افزایش داده و نیاز به مدیریت مشترک را بیش از پیش آشکار ساخته است (World Bank, 2024). پس از پایان جنگ سرد، تغییر در ساختار نظام بین‌الملل و افزایش نقش نهادهای بین‌المللی، فرصت‌های جدیدی برای همکاری در حوضه فراهم کرده است (Mirumachi, 2015). با این حال، تداوم تنش‌های سیاسی و عدم توازن قدرت در میان کشورهای ساحلی، چالش جدی را در مسیر مدیریت یکپارچه آب ایجاد کرده است. در این شرایط، درک چگونگی تأثیر پویایی‌های قدرت بر تعاملات آبی اهمیت ویژه‌ای می‌یابد.

مسئله اصلی این پژوهش بررسی چگونگی تأثیر پویایی‌های قدرت بر الگوهای همکاری و منازعه در حوضه رود اردن است. این موضوع از آن حیث اهمیت دارد که می‌تواند درک عمیق‌تری از امکان شکل‌گیری همکاری در شرایط تنش سیاسی حوضه ارائه دهد. تجربه حوضه رود اردن نشان می‌دهد که با وجود تنش‌های سیاسی، در برخی موارد همکاری‌های محدود آبی شکل گرفته است (Hussain, 2016; Spiro & Boxerman, 2021). این امر ضرورت مطالعه دقیق شرایط و سازوکارهایی را که می‌توانند به چنین همکاری‌های منجر شوند، برجسته می‌سازد. این پژوهش با بهره‌گیری از چارچوب مجموعه امنیتی هیدروپلیتیکی^۱ و با تمرکز بر دوره زمانی پس از جنگ سرد تا پایان ۲۰۲۲ به بررسی چگونگی تأثیر پویایی‌های قدرت بر الگوهای

همکاری و منازعه در حوضه رود اردن می‌پردازد. انتخاب این بازه زمانی از آن حیث اهمیت دارد که تغییرات ساختاری نظام بین‌الملل پس از فروپاشی شوروی، همراه با روند صلح خاورمیانه، به ایجاد زمینه‌های مساعد برای بازتعریف روابط آبی در حوضه فراهم کرد.

اتخاذ چارچوب مجموعه امنیتی هیدروپلیتیکی، امکان بررسی همزمان ابعاد سیاسی، امنیتی و هیدرولوژیکی را فراهم می‌آورد. فرضیه اصلی پژوهش بر این اساس استوار است که روابط ژئوپلیتیکی و پویایی‌های قدرت از طریق چهار سازوکار مشخص (توزیع منابع آبی، ظرفیت مدیریت مشترک، سطح اعتماد بین‌المللی و سیاست‌های آبی)، بر روابط آبی تأثیر می‌گذارند. برای آزمون فرضیه، پژوهش با اتخاذ رویکرد کیفی، به بررسی نظام‌مند اسناد، معاهدات و مطالعات موجود می‌پردازد. این روش امکان تحلیل عمیق روندهای تاریخی، ساختارهای نهادی و پویایی‌های روابط در حوضه را فراهم می‌کند. نوآوری این پژوهش در کاربرد چارچوب مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی برای تحلیل تعاملات آبی حوضه رود اردن با هدف درک عمیق‌تری از چالش‌ها و فرصت‌های همکاری است. همچنین این مطالعه با غنی‌تر کردن ادبیات هیدروپلیتیک در زبان فارسی، می‌تواند به درک بهتر پویایی‌های مشابه در سایر حوضه‌های آبی کمک کند.

۲. روش پژوهش

پژوهش حاضر دوره زمانی پس از جنگ سرد (۱۹۹۱) تا اواخر ۲۰۲۲ را پوشش می‌دهد. انتخاب این بازه زمانی به دو دلیل صورت گرفته است: نخست این دوره با تغییرات بنیادین در ساختار نظام بین‌الملل و شکل‌گیری الگوهای همکاری و منازعه همراه بود است؛ دوم، ایجاد محدودیت زمانی دسترسی به داده‌های معتبر و قابل‌راستی‌آزمایی را امکان‌پذیر می‌کند. پژوهش در چارچوب رویکرد کیفی و با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی انجام شده است. انتخاب این روش به دلیل پیچیدگی روابط قدرت در حوضه رود اردن و ضرورت تحلیل عمیق تاریخی، سیاسی و اجتماعی شکل‌دهنده به تعاملات آبی است. تحلیل محتوای کیفی امکان درک و تفسیر لایه‌های عمیق‌تر روابط قدرت و تأثیر آن بر مدیریت منابع آب را فراهم می‌کند. گردآوری داده‌ها اغلب از طریق مطالعه اسناد، مراجعه به پژوهش‌های علمی معتبر، که به تحلیل ابعاد مختلف هیدروپلیتیک حوضه پرداخته‌اند، و گزارش‌های فنی که داده‌های مرتبط به وضعیت هیدرولوژیکی حوضه ارائه می‌کنند، انجام شده است. برای اطمینان از اعتبار داده‌ها به پژوهش‌های متنوع علمی مراجعه شده است تا مقایسه و اعتبارسنجی داده‌ها ممکن باشد.

۳. پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه پژوهش ابتدا مطالعات تاریخی-تحلیلی بررسی شده است. لویی (۱۹۹۳) با بررسی دقیق اسناد تاریخی نشان داد که چگونه تأسیس رژیم صهیونیستی، الگوهای سنتی بهره‌برداری از آب در منطقه را دگرگون کرده است. ولف (۱۹۹۵)، با تحلیل روند تاریخی مناقشات، این استدلال که مسئله آب به‌عنوان ابزاری برای اعمال قدرت سیاسی استفاده شده است را مطرح می‌کند. حدادین (۲۰۰۲) محدودیت منابع آب در حوضه را عاملی برای تشدید تنش‌های منطقه‌ای عنوان می‌کند. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند چگونه تحولات ژئوپلیتیکی منطقه، به‌ویژه تأسیس دولت اسرائیل، بر الگوهای بهره‌برداری از منابع آب تأثیر گذاشته است. علی‌رغم ایجاد پایه‌ای قوی برای درک زمینه‌های مناقشات آبی توسط این متون به‌روزرسانی و در نظر گرفتن تحولات اخیر ضروری است. گروه دیگری از تحقیقات بر جنبه‌های حقوقی و نهادی مدیریت مشترک آب تمرکز کرده‌اند. ظواهری (۲۰۰۹) با تحلیل انتقادی معاهدات موجود، ضعف‌های ساختاری در نظام حقوقی مدیریت آب‌های فرامرزی را آشکار ساخت. سیندیکو (۲۰۱۴) با بررسی تطبیقی چارچوب‌های حقوقی در حوضه‌های مختلف، راهکارهای عملی برای تقویت همکاری‌های منطقه‌ای را بررسی کرده است. ماری (۲۰۲۲) با تمرکز بر نقش نهادهای بین‌المللی، مدلی برای حکمرانی مشترک منابع آب پیشنهاد می‌کند. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند فقدان چارچوب‌های حقوقی جامع و نهادهای کارآمد، مانعی جدی در مسیر مدیریت مشترک منابع آب است.

مطالعات قدرت و هیدروژمونی که با کار مشترک زیتون و وارنر (۲۰۰۶) شناخته می‌شود، نقش مهمی در پیوند مباحث امنیتی و هیدروپلیتیک ایفا کرده‌اند. در خصوص حوضه رود اردن زیتون معتقد است ساختار امنیتی نامتقارن در منطقه، به شکل‌گیری روابط هیدروژمونی منجر شده و الگوهای همکاری و منازعه در حوضه را متأثر کرده است. این یافته با مطالعه جامع یوگسکوک (۲۰۰۳) درباره سیر تحول همکاری‌های آبی در حوضه همخوانی دارد که نشان می‌دهد دوره‌های تنش امنیتی با کاهش معنادار در همکاری‌های آبی همراه بوده است. درحالی‌که پژوهش‌های ذکرشده به بررسی هیدروپلیتیک حوضه رود اردن به‌صورت یکپارچه پرداخته‌اند، دسته دیگری از تحقیقات بخش‌های مختلف حوضه (حوضه رود اردن علیا/ حوضه رود اردن سفلی) را جداگانه بررسی کرده‌اند. ولف و امری (۲۰۰۰) با تحلیل پویایی‌های امنیتی-آبی در حوضه رود اردن علیا نشان داده‌اند که الگوهای دوستی-دشمنی در سطح منطقه‌ای تعیین‌کننده اصلی موفقیت/شکست طرح‌های مدیریت مشترک آب بوده‌اند. زیتون و همکاران (۲۰۱۳) با بررسی دوره ۲۰۰۰-۲۰۱۳ نتیجه گرفتند که تغییر در ائتلاف‌های منطقه‌ای و توازن قدرت به تغییر در الگوهای آبی منجر شده است. فیتلسون (۲۰۱۲) و فیتلسون و تابی (۲۰۱۷) با بررسی

موردی روابط اسرائیل-اردن نتیجه گرفتند که تغییر در تهدیدات امنیتی مشترک، به طور مستقیم بر تمایل طرفین به همکاری‌های آبی تأثیر می‌گذارد و تغییرات اقلیمی و فشارهای محیط‌زیستی می‌توانند محرکی برای ایجاد همکاری شوند.

پیشینه پژوهش نشان می‌دهد مطالعات حوضه رود اردن از رویکردهای نظری و روش‌شناختی متنوعی بهره برده است. علاوه بر آن، رابطه معنادار و دوسویه میان تحولات امنیتی منطقه‌ای و الگوهای تعاملات آبی وجود دارد. با این حال، هیچ‌یک از پژوهش‌های پیشین به طور نظام‌مند از چارچوب مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی برای تبیین روابط آبی در این حوضه استفاده نکرده‌اند. یکی از الزامات استفاده از این چارچوب، بررسی یکپارچه تعاملات آبی میان دولت‌های ساحلی با توجه به تحولات شکل‌دهنده به پویایی‌های هیدروپلیتیک در سطوح ساختاری مختلف است؛ بنابراین درحالی‌که بنیان پژوهش بر مطالعات قبلی استوار است، به بازخوانی رویدادهای مرتبط با هیدروپلیتیک حوضه رود اردن از چارچوب مجموعه امنیتی-منطقه‌ای می‌پردازد.

۴. چارچوب نظری

تحت تأثیر نظریه‌های اولیه بوزان در مورد مجموعه امنیتی منطقه‌ای، مایکل شولز اصطلاح «مجموعه امنیتی هیدروپلیتیکی» را برای توصیف روابط پیچیده و به هم پیوسته دولت‌ها در رابطه با مدیریت منابع آبی مشترک به کار برد و آن را این‌گونه تعریف کرد: «کشورهایی که از نظر جغرافیایی مالک و از نظر فنی کاربر رودخانه‌ها هستند و در نتیجه رودخانه‌ها را به عنوان یک موضوع اصلی امنیت ملی در نظر می‌گیرند» (Schultz, 1995: 71). این مفهوم نشان می‌دهد مسائل مربوط به کمبود، دسترسی و کنترل آب پیامدهای عمیقی برای امنیت و ثبات کشورها دارد و منافع امنیتی دولت‌ها قابلیت در هم تنیدگی با مسائل مربوط به آب را دارد. شولز با استناد به ارتباط مستقیم توسعه تمدن و آب، عواملی مانند کاهش میانگین سالانه بارندگی، افزایش جمعیت و اقتصاد مبتنی بر کشاورزی را عاملی برای وابستگی بیشتر دولت‌های ساحلی به آب‌های فرامرزی، تبدیل آب به یک موضوع مشترک امنیتی و شکل‌گیری مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی معرفی کرد (Ibid: 72).

بر همین اساس، حل مشکلات مربوط به تخصیص آب مشترک با همکاری همه اعضا و به صورت کل امکان‌پذیر است، زیرا هر نوع چالش مرتبط با آب می‌تواند پیامدهای گسترده‌ای برای امنیت و ثبات کشورهای درگیر داشته باشد (Turton, 2001 & 2002). بدان معنا که هر چند ممکن است برخی بازیگران در حوضه رودهای فرامرزی این منطقه آب را به عنوان یک مسئله امنیت ملی در نظر نگیرند، اما کمبود و وابستگی چندگانه این کشورها به منابع آبی مشترک

ظرفیت امنیتی‌سازی آب را برای جلب حمایت عمومی در راستای توسعه اهداف ملی به‌شدت افزایش داده است (Anjan & mohan, 2021). هرچند آب به‌تنهایی نمی‌تواند روابط میان دولت‌ها را متشنج کند، مطرح شدن آن در شبکه‌ای پیچیده از روابط امنیتی آن را به کاتالیزوری برای همکاری/تنش تبدیل می‌کند (Schultz, 1995: 93). بر این اساس، می‌توان سه رکن برای یک مجموعه امنیتی هیدروپلیتیکی تعریف کرد: وابستگی متقابل هیدرولوژیکی که به ارتباط فیزیکی منابع آبی مشترک اشاره دارد؛ وابستگی متقابل سیاسی که روابط قدرت را در برمی‌گیرد؛ و وابستگی متقابل امنیتی که به پیوند میان امنیت آبی و امنیت ملی می‌پردازد. این وابستگی‌ها از طریق دو نوع رابطه اصلی-روابط عمودی و افقی- که پویایی‌های قدرت در آن نقش کلیدی دارد، قابل بررسی و تجزیه‌وتحلیل است (Schultz, 1995; Turton, 2001; Allan, 2001).

طبق نظر شولز روابط عمودی، تعامل با سطوح ساختاری بالاتر، مانند اعمال نفوذ ابرقدرت‌ها را در برمی‌گیرد (Schultz, 1995: 93)، اما وارنر به ضرورت توجه به سطوح درون یک دولت به‌ویژه در بحث امنیتی کردن آب و تبدیل آن به یک ابزار، تأکید می‌کند (Warner, 2011: 14). بنابراین در بررسی روابط عمودی یک مجموعه امنیتی هیدروپلیتیکی توجه به سطوح ساختاری محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی ضروری است. روابط افقی به تعاملات مستقیم بین کشورها و بازیگران حوضه اشاره دارد. این تعاملات می‌تواند شامل همکاری‌های دو یا چندجانبه، رقابت و تنش‌های درون حوضه، نهادهای مشترک مدیریت حوضه و تعاملات بازیگران غیردولتی درون حوضه باشد (Turton, 2001; Allan, 2001).

شولز معتقد بود مجموعه امنیتی- هیدروپلیتیکی می‌تواند زیرمجموعه‌ای از درون یک مجموعه امنیتی بزرگ‌تر باشد (Schultz, 1995: 105-106). این ادعا بعدها توسط بوزان در خصوص امکان وجود زیرمجموعه‌هایی درون مجموعه امنیتی بزرگ‌تر که بازیگران آن الگوی رفتاری متفاوتی از خود نشان می‌دهند، تأیید شد (Javadi Arjmand & Moieni, 2023: 217-218). شکل‌گیری و تغییر زیرمجموعه‌ها به‌ویژه در منطقه خاورمیانه بیشتر متصور است، زیرا به‌دلیل تازه تأسیس/استقلال بودن دولت‌ها، روابط میان آنها هنوز در مرحله توسعه قرار دارد و مسائل امنیتی نیز در طول زمان تغییر می‌کند (Schultz, 1995; Buzan et al., 1998; Allan, 2001). در نتیجه، می‌توان گفت مجموعه‌های هیدروپلیتیکی، زیرمجموعه‌هایی ناهمگون هستند که نه‌تنها بازیگران آن مسائل امنیتی مربوط به خود را دارند، بلکه تحت تأثیر محیط پیرامون و سایر مجموعه‌های امنیتی قرار می‌گیرند.

چارچوب مجموعه امنیتی هیدروپلیتیکی با در نظر گرفتن روابط عمودی و افقی در کنار مفهوم امنیتی‌سازی به‌دنبال ارائه تحلیل سیاسی و تأثیر الگوهای دوستی و دشمنی بر روابط آبی است. از این طریق می‌توان تأثیر پویایی‌های قدرت بر الگوهای تخصیص و بهره‌برداری از آب،

ظرفیت‌های نهادی و فنی برای همکاری در مدیریت آب، روابط سیاسی و سیاست‌های آبی در همکاری یا عدم همکاری را بررسی و تحلیل عمیق‌تری از پویایی‌های هیدروپلیتیک ارائه کرد.

۵. یافته‌ها

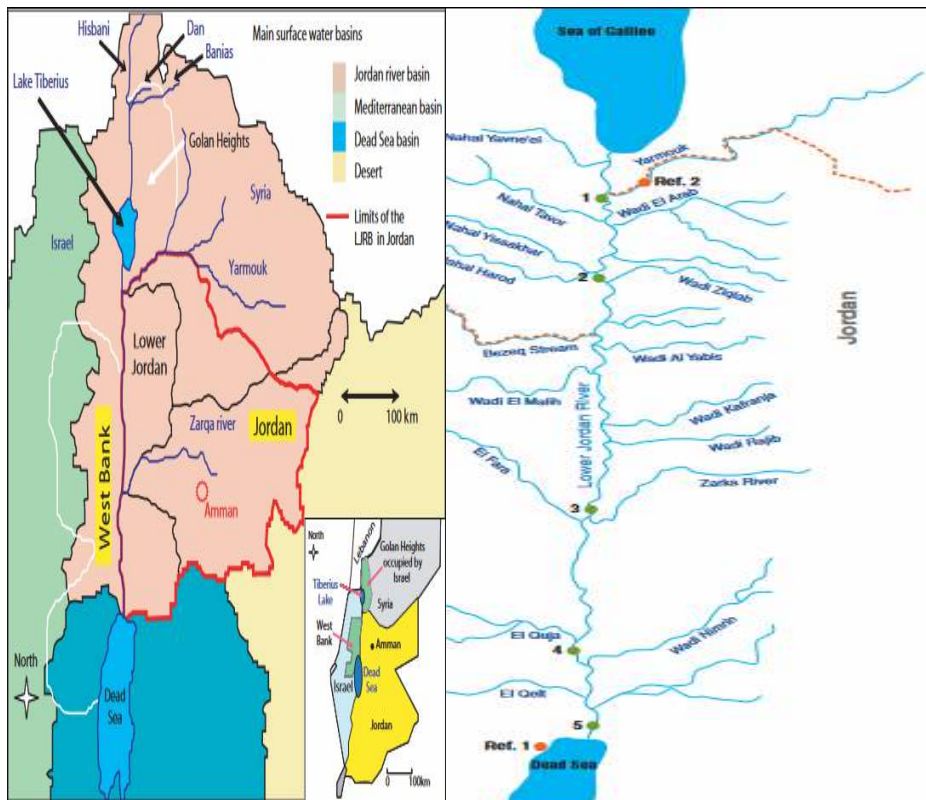
۵.۱. محیط‌شناسی حوضه رود اردن

رود اردن با طول تقریبی ۳۶۰ کیلومتر یکی از حیاتی‌ترین منابع آب شیرین در غرب آسیاست. حوضه این رودخانه با مساحت ۱۸،۳۰۰ کیلومتر مربع بین پنج کشور لبنان (۱۰ درصد)، سوریه (۳۷ درصد)، اردن (۴۰ درصد)، اسرائیل (۱۰ درصد) و فلسطین (۳ درصد) مشترک است (ESCWA, 2013: 186). از نظر هیدرولوژیکی، این حوضه به دو بخش اصلی تقسیم شده است؛ حوضه رود اردن علیا شامل سرشاخه‌های اصلی حاسبانی، بانیاس و دان است که در باتلاق هولاً به هم می‌پیوندند و دریاچه طبریه را تغذیه می‌کنند (Bardon, 2019: 6-7).

پایین‌تر از دریاچه طبریه^۱ تا دریای مرده^۲، با طول ۱۰۵ کیلومتر، حوضه رود اردن سفلی نام دارد و مرز بین کشور اردن در شرق و اسرائیل و فلسطین در غرب را تشکیل می‌دهد. رود یرموک که از سوریه سرچشمه می‌گیرد، به‌همراه رودهای زرقا و هارود، سرشاخه‌های مهم حوضه رود اردن سفلی هستند.

1. Lake Tiberias
2. Dead Sea

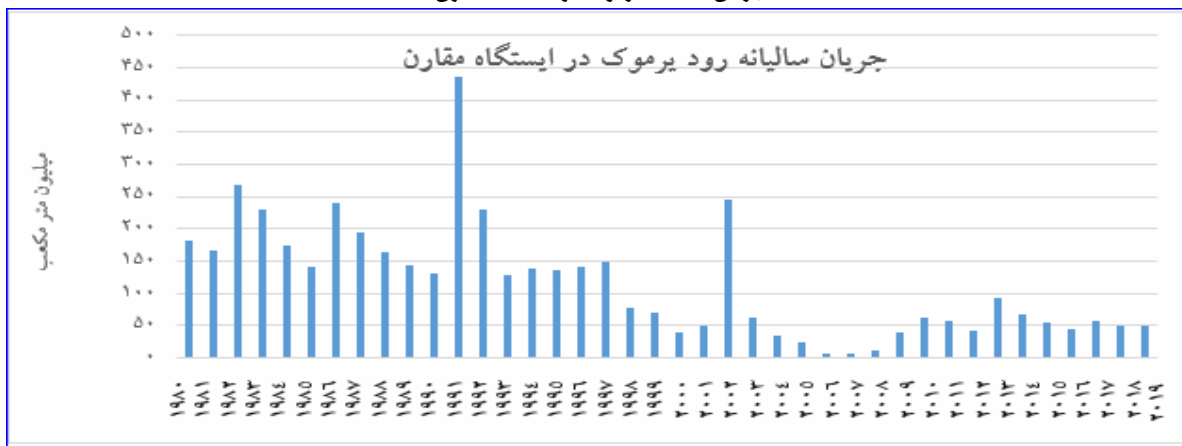
شکل ۱ و ۲. منابع اصلی تأمین آب حوضه رود اردن (سمت چپ)، حوضه رود اردن سفلی (سمت راست)

Source: Courcier, 2005; Gafni et al, 2010

حوضه رود اردن دارای تنوع اقلیمی شایان توجهی است. در شمال حوضه اقلیم مدیترانه‌ای با میانگین بارندگی سالانه بیش از ۱۰۰۰ میلی‌متر حاکم است، در حالی که در جنوب حوضه، آب‌وهوای گرم و خشک با میانگین بارندگی سالانه کمتر از ۱۰۰ میلی‌متر مشاهده می‌شود (ESCWA, 2013: 189-192). هرچند توپوگرافی و ارتفاع از حوضه رود اردن علیا تا دریای مرده متفاوت است، اما بررسی دوره‌های خشکسالی و ترسالی نشان می‌دهد؛ هر دو منطقه به‌طور تقریباً همزمان تحت تأثیر دوره‌های خشک‌سالی و مرطوب قرار گرفته‌اند (Ibid: 72). از ۱۹۷۰ دمای منطقه در هر دهه حدود ۰/۵ درجه افزایش پیدا کرده و در نقطه مقابل، میانگین بارندگی سالانه حدود ۲/۵ میلی‌متر در سال کاهش یافته است (Alpert *et al.*, 2008: 163-4; Rajsekhar & Gorelick, 2017: 3-12). در سال ۲۰۱۰، جریان سالانه رود اردن به کمتر از ۱۰۰ میلیون متر مکعب کاهش پیدا کرد که حدود ۹ درصد از میانگین تاریخی آن است (Comair *et al.*, 2014: 8-13). در حالی که افزایش روند کلی دما و کاهش بارندگی وقوع خشکسالی را تشدید و به پدیده رایج تبدیل کرده است، رویدادهای سیل در حالی که کمتر اتفاق می‌افتند، در صورت وقوع شدیدتر از گذشته هستند (Alpert, 2002: 31-35). این وضعیت نه تنها سبب تشدید مشکلات کمبود آب می‌شود، بلکه پیامدهای اقتصادی-اجتماعی آن می‌تواند با افزایش رقابت در دسترسی به منابع آب، تنش‌های سیاسی موجود را تشدید کند (World Bank, 2013: 17).

جریان سالیانه یرموک در ایستگاه مقارن

Source: Al-Kharabsheh

۵.۲. روابط عمودی در مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی حوضه رود اردن

برای درک تعاملات آبی در حوضه‌های فرامرزی، آشنایی با زمینه و محیطی که تعاملات در آن صورت می‌پذیرد، ضروری است. تغییر در ساختار نظام بین‌الملل پس از جنگ سرد، فروپاشی شوروی و افزایش نفوذ آمریکا، کشورهای منطقه را به سمت مذاکره سوق داد. روند صلح مادرید و توافق‌های متعاقب آن بستر مناسبی برای حل مناقشات منطقه‌ای، از جمله مسائل آبی، فراهم کرد که نقش قدرت‌های جهانی و نهادهای بین‌المللی در میانجی‌گری و حمایت از پروژه‌های آبی را افزایش داد. معاهده اسرائیل و اردن در سال ۱۹۹۴، نشان‌دهنده پیشرفت در روابط هیدروپلیتیکی بود؛ هرچند تنش‌ها بر سر تخصیص آب به سرزمین‌های فلسطینی و مسائل ارضی با سوریه ادامه یافت. علاوه بر نگرانی‌های سنتی امنیتی، توجه به پایداری توسعه و انعطاف‌پذیری در برابر تغییرات اقلیمی، ماهیت امنیت آب را ارتقا داد. به‌ویژه پیشرفت‌های اسرائیل در فناوری نمک‌زدایی و استفاده مجدد از آب تصفیه‌شده، زمینه همکاری بیشتر را فراهم کرد. پروژه انتقال دریای سرخ به دریای مرده، علی‌رغم چالش‌ها، نمونه‌ای از حرکت به سمت همکاری در منطقه است.

۵.۲.۱. لبنان

یکی از موضوعات مورد توافق آمریکا و شوروی حمایت از پایان جنگ داخلی در لبنان و ارائه تضمین‌های امنیتی و تعهدهای مالی-سیاسی برای تشویق طرف‌های درگیر به همکاری بود. پس از امضای توافق طائف^۱، رفیق حریری که از حمایت عربستان و تأیید ضمنی سوریه برخوردار بود، به‌عنوان نخست‌وزیر منصوب شد و بر بازسازی اقتصادی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی تمرکز کرد (Khazen, 1999: 315).

خروج اسرائیل از جنوب لبنان (۲۰۰۰)، ترور رفیق حریری و خروج نیروهای سوریه (۲۰۰۵)، فضای جدیدی را برای بازیگران منطقه‌ای فراهم کرد. حزب‌الله خروج اسرائیل را یک دستاورد بزرگ برای خود تلقی و از آن برای تقویت موقعیت سیاسی-نظامی خود استفاده کرد. حفظ سلاح توسط این گروه پس از خروج اسرائیل، به موضوعی بحث‌برانگیز در سیاست داخلی لبنان تبدیل شد و زمینه تنش‌های داخلی و منطقه‌ای در سال‌های بعد را فراهم کرد (Zisser, 2002: 130). علی‌رغم خروج اسرائیل، منازعات مداوم میان حزب‌الله و اسرائیل، در نهایت به جنگ ۳۳ روزه بین این دو منجر شد که خسارات زیادی به لبنان وارد کرد. پس از این جنگ، لبنان وارد یک دوره بحران سیاسی طولانی شد که در نهایت با توافق دوحه در سال ۲۰۰۸ و تشکیل دولت وحدت ملی پایان یافت (Salamy, 2014: 113).

1. Taif Agreement

حمایت حزب الله از رژیم بشار اسد در جریان جنگ داخلی سوریه، شکاف‌های سیاسی-اجتماعی داخل لبنان را بیشتر و روابط با سایر کشورهای عربی را تیره کرد. از نظر اقتصادی، لبنان با تحریم‌ها و کاهش سرمایه‌گذاری کشورهای خلیج فارس همراه شد و از نظر اجتماعی انتقادات و اعتراضات جنبش‌های سیاسی خواستار خلع سلاح حزب الله و اتخاذ موضع بی‌طرفانه در سیاست خارجی شد (Salloukh, 2017: 1-2). بحران اقتصادی ۲۰۱۹ و انفجار بندر بیروت در ۲۰۲۰، ساختارهای سیاسی-اقتصادی لبنان را تضعیف زمینه را برای نفوذ بیشتر بازیگران خارجی فراهم کرد. پیشنهادهای نهادهای بین‌المللی برای اصلاحات اقتصادی با مقاومت جناح‌های سیاسی مواجه شد؛ در مقابل وابستگی به بازیگران خارجی، موجب تضعیف بیشتر حاکمیت و خودکفایی لبنان شد (Amnesty International, 2020).

تحولات ژئوپلیتیکی پس از جنگ سرد، خروج نیروهای اسرائیل و سوریه و تقویت موقعیت حزب الله الگوهای امنیتی جدیدی را شکل داد که نه تنها به تنش‌های داخلی منجر شد، بلکه به صورت غیرمستقیم بر مدیریت منابع آب مشترک تأثیرگذار بود. واکنش شدید اسرائیل به پروژه‌های آبی لبنان در حوضه حاسبانی- وزانی نشان از امنیتی شدن مسئله آب در روابط دو کشور دارد.

۵.۲.۲. سوریه

با فروپاشی شوروی، سوریه مهم‌ترین متحد خود را از دست داد و به مذاکرات صلح با اسرائیل گرایش پیدا کرد. در اجلاس مادرید اسرائیل و سوریه برای اولین بار و به‌طور رسمی مذاکرات با یکدیگر را آغاز کردند؛ با وجود این نگرانی‌های امنیتی هر دو کشور، مانع از حصول هر نوع توافق شد (Peters, 1996: 78-82; Thompson, 2020: 89). تلاش‌های سوریه و اردن برای تکمیل پروژه سد الوحده بر روی رود یرموک به دلایلی مانند مشکلات مالی، مسائل فنی و مخالفت‌های اسرائیل ناتمام ماند (Haddadin, 2002: 324-326). بشار اسد، در حالی قدرت را به دست گرفت که زیرساخت‌های اقتصادی سوریه ویران بود. او تلاش کرد تا روابط با غرب و ایالات متحده را بهبود بخشد، با وجود این، حمایت از انتفاضه فلسطین و موضع مخالف نسبت به حمله آمریکا به عراق تحریم‌های واشنگتن علیه این کشور را تشدید کرد (Lund, 2019: 15). با وقوع خشکسالی‌های متوالی، سوریه طرح‌هایی را برای بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی در مناطق مرزی با اسرائیل آغاز کرد (۲۰۰۵) که با واکنش منفی و صریح اسرائیل تنش‌های موجود بین دو کشور را افزایش داد (Chatel, 2017: 59). درگیری سوریه در جنگ داخلی (۲۰۱۱) با تخریب زیرساخت‌های آبی و تشدید بحران آب چشم‌انداز هیدروپلیتیک این کشور را به شدت تغییر داد (Lund, 2019: 18). علی‌رغم کاهش شدت درگیری‌های داخلی، بحران آب در سوریه ادامه دارد

و حل آن نیازمند برنامه‌ریزی‌های متمرکز و همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است (UNDP, 2023).

بنابراین، اگرچه تغییرات در موازنه قوای جهانی، سوریه را به همکاری با اسرائیل سوق داد، اما اختلافات ژئوپلیتیکی گسترده‌تر و نگرانی‌های امنیتی مانع وصول توافق شد. این الگوی دشمنی پایدار، تلاش‌های سوریه برای بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی در مناطق مرزی با اسرائیل را تحت تأثیر قرار داده است. به‌طور خاص، این وضعیت به افزایش تنش‌ها در مورد استخراج آب از آبخوان‌های مشترک در بلندی‌های جولان منجر شده است که نشان‌دهنده تأثیر الگوهای امنیتی بر مدیریت منابع مشترک است.

۵.۲.۳. اردن

در دوران جنگ سرد، اردن به دلایل متعددی از جمله تلاش برای ایجاد موازنه قوا در برابر همسایگان قدرتمند، نگرانی از گسترش پان‌عربیسم ناصری و تهدید آن برای نظام سلطنتی اردن و نیاز به کمک‌های اقتصادی و نظامی به جبهه غرب متمایل شد (Dawisha, 2003: 258; Robins, 2004: 86-90). به تدریج اردن به یکی از متحدان کلیدی ایالات متحده آمریکا تبدیل شد و کمک‌های زیادی از این کشور دریافت کرد. با این حال، اتخاذ موضع بی‌طرفی در بحران خلیج‌فارس (۱۹۹۰)، روابط این کشور را با آمریکا و کشورهای حوزه خلیج‌فارس تیره کرد (Brand, 1994: 120). در پی این تنش‌ها، اردن تلاش کرد با مشارکت فعال در روند صلح خاورمیانه روابط خود را با غرب بهبود دهد. در واقع پروسه صلح خاورمیانه به مذاکراتی که از دهه‌های قبل میان اسرائیل و اردن به‌صورت غیررسمی و با میانجی‌گری آمریکا آغاز شده بود، رسمیت بخشید (Hadadin, 2000). اتحادیه اروپا در امضای پیمان صلح میان اسرائیل و اردن (۱۹۹۴)، نقش حمایتی ایفا کرد و در چارچوب مشارکت یورو-مدیترانه (فرایند بارسلونا، ۱۹۹۵)، اردن به یکی از شرکای کلیدی اتحادیه اروپا، در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، تبدیل شد (EUISS, 2008: 4).

همزمان با بهبود روابط با همسایگان، از جمله اسرائیل و سوریه، در زمینه مدیریت آب مشترک (Yoke, 2013: 45)، اردن اصلاحات داخلی در مدیریت منابع آب را آغاز کرد. این اقدامات شامل اصلاح تعرفه‌ها، بهبود زیرساخت‌ها، سرمایه‌گذاری در طرح‌های بازافت و نمک‌زدایی آب و ترویج صرفه‌جویی بود (Al-Karablieh & Salman, 2016: 170). ورود پناهندگان جنگ عراق و بحران سوریه، فشار بیشتری بر منابع محدود آب اردن وارد و این کشور را به دریافت کمک‌های بیشتر از جامعه بین‌المللی ترغیب کرد. بانک سرمایه‌گذاری اروپا^۱ تا سال

1. European Investment Bank (EIB)

۲۰۲۳ حدود ۲۶۰ میلیون یورو به اصلاح و کارایی سیستم‌های آب شهری اردن اختصاص داد (EIB, 2024). بانک جهانی و USAID، از پروژه‌های بهبود شبکه آب عمان حمایت مالی کردند (World Bank, 2018: 12).

هرچند فرایند صلح خاورمیانه امکان بهبود روابط با اسرائیل و دستیابی به توافقیها را فراهم کرد، بی‌ثباتی‌های منطقه‌ای، مانند جنگ عراق و بحران سوریه، با ورود پناهندگان فشار بر منابع آبی محدود اردن را افزایش داد. این وضعیت اردن را به سمت اتخاذ راهبردهای متنوع در مدیریت منابع آب، از جمله همکاری با اسرائیل در پروژه‌های مشترک و جلب حمایت‌های بین‌المللی، سوق داد. الگوی امنیتی اردن ترکیبی از تلاش برای حفظ توازن در روابط منطقه‌ای و همکاری محتاطانه با اسرائیل است.

۵.۲.۴. اسرائیل

پس از تصویب طرح تقسیم فلسطین توسط سازمان ملل و تأسیس دولت اسرائیل، تنش‌های ژئوپلیتیکی با همسایگان به جزئی از روابط سیاسی این کشور تبدیل شد. این تنش‌ها در جنگ‌های ۱۹۴۸، ۱۹۷۳، ۱۹۶۷ و انتفاضه اول (۱۹۸۷-۱۹۹۳)، به‌وضوح آشکار شدند. هرچند تداوم حمایت غرب از اسرائیل، موقعیت این کشور را تقویت می‌کرد، اما تنش‌های منطقه‌ای به‌عنوان یک موضوع در سیاست خارجی اسرائیل باقی ماند (Lotfian, 2017). پایان جنگ سرد فضای جدیدی برای حل‌وفصل منازعات منطقه‌ای ایجاد کرد. از یک سو، در جریان جنگ خلیج‌فارس، موقعیت سازمان آزادی‌بخش فلسطین به‌دلیل حمایت از عراق تضعیف شد. از طرف دیگر، هزینه‌های نظامی حاصل از انتفاضه ضرورت راه‌حل‌های سیاسی را در اسرائیل برجسته می‌کرد. به قدرت رسیدن حزب کارگر در اسرائیل (۱۹۹۲)، شرایط داخلی را برای مذاکرات صلح فراهم کرد و در نهایت با میانجی‌گری آمریکا مذاکرات اسلو^۱ بین نمایندگان اسرائیل و ساف آغاز شد (Shalim, 2005: 241-243). با وجود این ادامه شهرک‌سازی‌ها، حل نشدن مسائل اساسی مانند آوارگان فلسطین، وضعیت قدس و در نهایت شکست مذاکرات کمپ دیوید در سال ۲۰۰۰، به این مذاکرات خاتمه داد (Khalidi, 2020: 177-181). حملات ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ توجه جهانی را از روند صلح خاورمیانه به جنگ علیه تروریسم تغییر داد. اسرائیل و آمریکا با افزایش همکاری‌های امنیتی و نظامی در مبارزه با تروریسم اسلام‌گرا همسو شدند. پیروزی حماس در انتخابات ۲۰۰۶ و تسلط این گروه بر نوار غزه، همراه با جنگ ۳۳ روزه بین اسرائیل و حزب‌الله لبنان، هزینه و شدت درگیری‌ها را افزایش داد. درگیری میان اسرائیل و حماس به‌صورت متناوب

ادامه یافت که شدیدترین آنها در سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۰۹، ۲۰۱۲، ۲۰۱۴ و ۲۰۲۱ رخ داد (Bergman, 2016: 257-60; Filiu, 2014: 168-200).

بهار عربی و تحولات پس از آن، علی‌رغم بی‌ثباتی منطقه‌ای، سبب نزدیکی برخی کشورهای عربی به اسرائیل، به‌ویژه پس از امضای توافق هسته‌ای ایران، شد. برجام که در زمان باراک اوباما روابط آمریکا و اسرائیل را تیره کرده بود، با روی کار آمدن ترامپ و خروج یکجانبه، در وضعیت تعلیق قرار گرفت. آمریکا با میانجی‌گری، نقش فعالی در توافقات ابراهیم^۱ ایفا کرد. دولت ترامپ با اعطای مشوق‌هایی، مانند فروش تسلیحات به امارات، حذف سودان از فهرست کشورهای حامی تروریسم و به رسمیت شناختن حاکمیت مراکش بر صحرای غربی، زمینه وصول این توافق‌ها را تسهیل کرد (Yossef, 2021: 7-12)؛ اما درگیری‌های ۲۰۲۱ میان اسرائیل و حماس نشان داد، مسئله فلسطین و تنش‌های اساسی در منطقه همچنان پابرجاست. علی‌رغم معاهدات صلح، برتری نظامی و فناوری اسرائیل الگوی امنیتی نامتقارنی را در منطقه ایجاد کرد که در مدیریت منابع آب نیز منعکس شد. نمونه بارز آن کنترل اسرائیل بر منابع آب کرانه باختری و محدودیت‌های اعمال‌شده بر فلسطینیان است، که تداوم امنیتی‌سازی آب در سیاست‌های اسرائیل را نشان می‌دهد.

۵.۲.۵. فلسطین

با آغاز انتفاضه دوم چشم‌انداز تشکیل یک دولت فلسطینی، که طی معاهدات اسلو به‌وجود آمده بود، ناپدید شد (Quandt, 2005: 327-335). تشدید محدودیت‌های فلسطینیان و ساخت دیوار حائل توسط اسرائیل و اعمال محدودیت‌های بیشتر بر فلسطینیان، با افزایش فشار افکار عمومی جهانی ابتکار طرح کورانت^۲ (نقشه راه صلح)، توسط ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا، روسیه و سازمان ملل را ایجاد کرد. بر این اساس، یک دولت مستقل فلسطینی تا سال ۲۰۰۵ در کرانه باختری تشکیل می‌شد، اما عدم اجرای تعهدات توسط طرفین سبب شد این طرح نتیجه‌ای نداشته باشد (Eligindy, 2012: 156-158). با پیروزی حماس در انتخابات ۲۰۰۶، حاکمیت میان فتح در کرانه باختری و حماس در غزه تقسیم شد. این شکاف نه‌تنها چالش جدیدی برای وحدت و نمایندگی فلسطینیان ایجاد کرد، بلکه به تشدید محاصره غزه و درگیری‌های متعدد بین اسرائیل و حماس انجامید (Schanzer, 2008: 122-125).

از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۲۳، غزه شاهد چندین عملیات نظامی بزرگ اسرائیل بود که اغلب در پاسخ به حملات راکتی حماس و دیگر گروه‌های مسلح فلسطینی صورت می‌گرفت. این

1. Abrahan Accords
2. Quartet Plan

درگیری‌ها تلفات سنگینی بر جای گذاشت و وضعیت انسانی در غزه را وخیم‌تر کرد. با وجود تلاش‌های متعدد برای میانجی‌گری، وضعیت فلسطینیان همچنان نامشخص باقی مانده است (Human Rights Council, 2015: 153-156; Khalidi, 2020: 231-235). اعمال قدرت اسرائیل برای توقف پروژه‌های آبی فلسطینیان، تداوم امنیتی‌سازی آب در روابط این دو دولت را نشان می‌دهد.

۵.۳. روابط افقی در مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی اردن

پس از بررسی روابط عمودی و تأثیر تغییرات ساختار قدرت جهانی بر کشورهای حوضه، تحلیل روابط افقی میان این کشورها ضروری است. این روابط نشان می‌دهد چگونه تحولات ژئوپلیتیکی پس از جنگ سرد به شکل‌گیری الگوهای جدید و همکاری/منازعه در مدیریت منابع آب مشترک منجر شده است. نمونه‌های این الگوها را می‌توان در توافق‌های دوجانبه/چندجانبه، واکنش به پروژه‌های آبی یکدیگر و تلاش‌های مشترک برای مدیریت منابع آب مشاهده کرد.

با استقلال اردن و سوریه، در سال ۱۹۴۷ مذاکرات رسمی بین این دو کشور برای تقسیم آب رود یرموک آغاز شد، اما به دلیل اختلاف نظر بر سر سهم هر کشور به نتیجه نرسید (Haddadin, 2003: 324-326). با تأسیس دولت اسرائیل و تغییر در ساختار قدرت منطقه‌ای، پویایی روابط آبی از یک مسئله دوجانبه به مناقشه چندجانبه و پیچیده تبدیل شد و تنش‌های مرتبط با آب بین کشورهای منطقه افزایش یافت. طرح جانستون (۱۹۵۵)، یکی از اولین تلاش‌های دیپلماتیک برای حل اختلافات آبی در حوضه رود اردن بود. عدم پذیرش این طرح توسط کشورهای حوضه و نیازهای مربوط به رشد جمعیت و توسعه سبب شد هر کشور به صورت یکجانبه طرح‌های آبی خود را توسعه دهد که به نوبه خود به گسترش تنش و رقابت‌های منطقه‌ای منجر شد. اشغال بلندی‌های جولان و کرانه باختری توسط اسرائیل در جنگ ۱۹۶۷ توازن هیدرولوژیکی حوضه را به نفع این کشور تغییر داد و سایر کشورهای حوضه را با چالش‌های بیشتری در تأمین منابع آبی مواجه کرد (Lwi, 1993; Philips et al., 2006; Levenson, 2009).

تغییر فضای سیاسی در اواخر دهه ۱۹۸۰ و اوایل ۱۹۹۰، که متأثر از تحولات در ساختار قدرت جهانی و منطقه‌ای بود، زمینه را برای مذاکرات صلح به صورت گسترده و مباحث مربوط به مدیریت منابع مشترک منابع آبی فراهم کرد. اجلاس مادرید حول محور پنج موضوع برقرار شد: پناهندگان فلسطینی، منابع آب، توسعه اقتصادی، امنیت منطقه‌ای و محیط زیست. گروه کاری منابع آب در ژانویه ۱۹۹۲، در مسکو تشکیل جلسه داد، اما به دلیل عدم مشارکت لبنان و سوریه، نتیجه خاصی حاصل نشد. مذاکرات دوجانبه رسمی میان اسرائیل و اردن از همین تاریخ آغاز شد. طرفین یک گروه غیررسمی تشکیل دادند تا مسائل مربوط به آب، انرژی و محیط زیست را

بررسی کنند. در ژوئن ۱۹۹۴، معاهده صلح میان دو کشور منعقد شد. ماده ۶ این معاهده، اصول کلی همکاری در زمینه تخصیص، ذخیره‌سازی و کیفیت آب را پوشش می‌داد: (Hussain, 2016: 177). در توافقنامه اسلو ۲ حقوق آبی فلسطینی‌ها به رسمیت شناخته شد و کمیته مشترک آب، نظارت و مدیریت آب در کرانه باختری را بر عهده گرفت. قرار بود به تدریج سهم فلسطینی‌ها از منابع آب افزایش یابد، اما قدرت نامتوازن که به اسرائیلی‌ها حق وتو پروژه‌های فلسطینی را می‌داد، تداوم حضور اسرائیلی‌ها در کرانه باختری و اعمال محدودیت دسترسی به آب برای فلسطینی‌ها، نارضایتی و ناامیدی از راه‌حل‌های دیپلماتیک را بیشتر کرد. در مذاکرات کمپ دیوید آب همچنان یکی از موضوعات مورد مناقشه بود و بحث تقسیم عادلانه آب همواره مطرح می‌شد. شکست این مذاکرات، مانع دستیابی به توافق نهایی در مورد آب شد (Zeitun, 2008: 147).

در اواخر دهه ۱۹۹۰، دولت لبنان برای بهبود مدیریت آب و توسعه کشاورزی در جنوب لبنان، پروژه‌های حاسبانی-وزانی^۱ و مرج العیون^۲ را بررسی کرد. مطالعات اولیه طراحی پروژه مرج العیون بعد از خروج اسرائیل از جنوب لبنان و در ۲۰۰۱ آغاز شد. در سال ۲۰۰۲ نیز ساخت ایستگاه پمپاژ در وزانی آغاز شد که واکنش شدید اسرائیل را در پی داشت (Zeitun et al., 2012: 74-85). درحالی‌که اسرائیل و اردن روابط همکاری در زمینه مدیریت آب دارند، واکنش به پروژه‌های آبی لبنان نشان می‌دهد، آب برای اسرائیل فراتر از یک موضوع اقتصادی است و با مسائل سیاسی و امنیتی گره خورده است. جنگ میان اسرائیل و لبنان در ۲۰۰۶ سبب توقف موقت پروژه شد و تلاش‌های لبنان برای ازسرگیری پروژه همواره تحت تأثیر مناقشات با اسرائیل است (Zeitun et al., 2012: 79-85). این وضعیت نه تنها پایداری الگوی تنش و رقابت در تعاملات آبی اسرائیل و لبنان را نشان می‌دهد، بلکه بیانگر پتانسیل بالای امنیتی شدن آب، به‌ویژه از دیدگاه اسرائیل است. این کشور با کنترل منابع آب و واکنش سریع به هرگونه تغییر در وضع موجود، سعی در حفظ برتری هیدروپلیتیکی خود در منطقه دارد. اردن و سوریه نیز در سال ۲۰۰۳ و پس از تأخیرهای طولانی ساخت سد الوحده بر روی رود یرموک را آغاز کردند. تکمیل این سد نقش مهمی در مدیریت منابع آب مشترک بین دو کشور ایفا کرد، اما جنگ داخلی سوریه، تأثیرات ناشی از تغییرات اقلیمی و برداشت‌های بیش از توافق سوریه، سبب افت عملکرد سد شده است (Muller et al., 2016; Rosenberg, 2006: 25-38).

اسرائیل با هدف توسعه منابع آبی، در سال ۲۰۰۵، یکی از بزرگ‌ترین تأسیسات نمک‌زدایی را در اشکلون^۳، راه‌اندازی کرد و همزمان، مطالعات برای طرح انتقال آب دریای سرخ به دریای

1. Hasbani-Wazani
2. Marjayoun
3. Ashkelon

مرده با هدف افزایش سطح آب دریای مرده، احداث پروژه‌های آب‌شیرین‌کن و بهبود دسترسی به آب، آغاز شد (Aviram *et al.*, 2014: 8-10). یادداشت تفاهم میان اردن، اسرائیل و تشکیلات خودگردان فلسطین (۲۰۱۳) برای همکاری در این پروژه، منعکس‌کننده تلاش برای ایجاد الگوی همکاری آبی علی‌رغم روابط پیچیده منطقه‌ای است (Hussain, 2016: 178). قرارداد آب-انرژی (۲۰۲۱)، میان اردن و اسرائیل، با حمایت امارات متحده عربی، نمونه‌ای از نقش بازیگران فراحوضه‌ای بر پویایی‌های روابط افقی در مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی حوضه رود اردن است. طی این قرارداد اسرائیل متعهد شد در ازای دریافت برق از مزارع برق خورشیدی اردن، از طریق خط لوله، آب به این کشور صادر کند (Spiro & Boxerman, 2021). منافع اسرائیل از ثبات سیاسی اردن، اتحادهای ژئوپلیتیکی و کمبود دائمی آب در اردن سبب شده است، همکاری و مذاکرات در زمینه آب، بخشی از روابط مستمر دو کشور باشد (Hussain, 2016: 188-189). این امر نه تنها پیوند آب-امنیت-انرژی را برجسته می‌کند، بلکه نشان می‌دهد مسائل آبی می‌توانند به‌عنوان تسهیل‌گری برای همکاری عمل کنند.

بررسی روابط افقی در مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی حوضه رود اردن نشان می‌دهد الگوی روابط آبی پس از جنگ سرد تحت تأثیر موازنه قدرت منطقه‌ای (که در آن برتری نظامی و فناوری اسرائیل نقش تعیین‌کننده دارد)، پیوند مسائل آبی با سایر موضوعات امنیتی-سیاسی و نقش میانجی‌گرانه بازیگران فرامنطقه‌ای بوده است. با وجود پیشرفت‌های صورت‌گرفته در زمینه همکاری و مدیریت مشترک منابع آب، اما الگوهای دشمنی و رقابت همچنان پابرجا هستند. این وضعیت نشان‌دهنده پیچیدگی مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی حوضه رود اردن است. قراردادهای آبی این حوضه پس از ۱۹۹۱ در جدول ۱ نشان داده شده است.

۶. تجزیه و تحلیل

۶.۱. تأثیر پویایی‌های قدرت بر روابط آبی در مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی حوضه رود اردن

بررسی روابط عمودی و افقی در حوضه رود اردن نشان می‌دهد مسائل مربوط به آب و سیاست در این حوضه به شدت درهم‌تنیده است و پویایی‌های قدرت و روابط ژئوپلیتیکی از طریق چهار سازوکار بر تعاملات آبی این حوضه تأثیرگذار بوده است.

جدول ۱. قراردادهای آبی حوضه رود اردن (۱۹۹۱-۲۰۲۳)

سال	نام قرارداد	علت اهمیت	امضاکنندگان
۱۹۹۴	I اسلو	اصول کلی استفاده از یرموک و اردن در ضمیمه دوم این معاهده	اسرائیل- اردن
۱۹۹۵	II اسلو	ارائه ترتیبات موقت برای مدیریت آب در کرانه باختری و نوار غزه	اسرائیل- ساف (سازمان آزادی‌بخش فلسطین)
۲۰۱۳	پروژه انتقال آب دریای سرخ به دریای مرده	افزایش توان شیرین سازی آب برای هر سه کشور	اسرائیل- اردن- کرانه باختری
۲۰۲۱	آب- انرژی	صادرات آب شیرین از طریق خط لوله به اردن و دریافت برق از مزارع خورشیدی این کشور	اسرائیل- اردن

Source: ESCWA, 2013; Hussain, 2016

۶.۱.۱. توزیع و کنترل منابع آبی

در حالی که تسلط اسرائیل بر نقاط راهبردی حوضه، توازن قوا را به نفع این کشور تغییر داد (Elmusa, 1998)، توافقنامه صلح اردن- اسرائیل در ۱۹۹۴ به توزیع مجدد منابع محدود آب منجر شد که نشان‌دهنده تغییر در الگوی کنترل منابع آبی است.

۶.۱.۲. شکل‌دهی به سیاست‌های آبی کشورها

ضرورت ایجاد موازنه قوا در برابر مصر و سوریه و وابستگی بالا به منابع آب فرامرزی، رویکرد مبتنی بر همکاری در سیاست خارجی اردن را تقویت کرد. در دوران پساچنگ سرد، سیاست

خارجی این کشور با توجه به واقعیت‌های ژئوپلیتیکی جدید مجدداً تنظیم شد. پروژه‌های مشترک مدیریت آب میان اردن و اسرائیل و تلاش برای ورود تشکیلات کرانه باختری به توافقات آبی نشان‌دهنده تغییر در رویکردهای سیاسی نسبت به مسئله آب است.

۳.۱.۶. تعیین سطح اعتماد و همکاری بین‌المللی

فرایند صلح اسلو فرصتی برای افزایش اعتماد و همکاری در زمینه مدیریت آب به‌وجود آورد. با این حال، اشغال جنوب لبنان (۱۹۸۲-۲۰۰۰) و تداوم اشغال بلندی‌های جولان توسط اسرائیل، فضای بی‌اعتمادی میان کشورهای ساحلی، به‌ویژه در حوضه رود اردن علیا، را تشدید کرده و مانعی برای شکل‌گیری همکاری‌های پایدار در زمینه مدیریت آب شده است (Ziesser, 2000).

۴.۱.۶. توانایی مدیریت مشترک منابع آبی

عدم توازن قدرت و اختلافات سیاسی، همکاری‌ها را محدود به توافقی‌های دوجانبه یا پروژه‌های خاص کرده است. این وضعیت مانع از شکل‌گیری یک چارچوب جامع برای مدیریت یکپارچه حوضه شده است. توافق‌نامه اسلو^۲، اگرچه گامی مثبت بود، اما به‌دلیل عدم توازن قدرت، نتوانست به‌طور کامل حقوق فلسطینیان را تأمین کند (Zeiton & Warner, 2006). پروژه انتقال آب از دریای سرخ به دریای مرده، که در سال ۲۰۱۳ میان اردن، اسرائیل و فلسطین به توافق رسید، نمونه دیگری از تلاش برای مدیریت مشترک منابع آبی در دوران پساجنگ سرد است (Fischhendler *et al.*, 2015).

در پاسخ به پرسش اصلی پژوهش، یافته‌ها نشان می‌دهد پویایی‌های قدرت از طریق شکل دادن به چهار سازوکار (توزیع و کنترل منابع آبی، شکل‌دهی به سیاست‌های آبی کشورها، تعیین سطح اعتماد و همکاری بین‌المللی و توانایی مدیریت مشترک منابع آبی) به شکل‌گیری دو الگوی متمایز در حوضه منجر شده است. الف) الگوی منازعه و عدم همکاری: این الگو ناشی از تهدیدات امنیتی مستقیم (مانند درگیری‌های مکرر میان اسرائیل و حزب‌الله در لبنان)، تداوم اشغال بلندی‌های جولان، کرانه باختری و نوار غزه توسط اسرائیل (Thompson, 2020; Khalidi, 2020; Berrgman, 2016; Filiu, 2014; Zeiton, 2008; Zisser, 2002) بی‌ثباتی‌های سیاسی در برخی کشورهای حوضه (Muller *et al.*, 2016; Salamy, 2014) و عدم توازن قدرت شدید میان دولت‌های ساحلی است (Elmusa, 1998):

ب) الگوی همکاری محدود: این الگو در روابط اسرائیل- اردن و تا حدی فلسطین مشاهده می‌شود و ناشی از عواملی چون منافع مشترک در ثبات منطقه‌ای، وابستگی متقابل آب-انرژی (Spiro & Boxerman, 2021; Hussain, 2016)؛ درک مشترک از تهدیدات زیست‌محیطی،

بحران آب (Hadadin, 2002, 2011) و مداخله مؤثر نهادهای بین‌المللی و بازیگران ثالث برای فراهم کردن زمینه همکاری است (Jagerskog, 2003).

۷. نتیجه

بررسی تحولات سه دهه پس از جنگ سرد از مجموعه امنیتی-هیدروپلیتیکی حوضه رود اردن نشان می‌دهد تغییرات ساختاری در نظام بین‌الملل پس از جنگ سرد، تأثیری عمیق بر پویایی‌های قدرت و الگوی روابط در این حوضه داشته است. این تأثیر در دو سطح قابل تحلیل است: اول، در سطح عمودی تضعیف نقش شوروی و افزایش نفوذ آمریکا سبب تغییر در جهت‌گیری کشورهای حوضه شد. روند صلح خاورمیانه با حمایت قدرت‌های جهانی زمینه مذاکرات آبی را فراهم کرد. نهادهای بین‌المللی مانند بانک جهانی و اتحادیه اروپا با حمایت مالی و فنی از پروژه‌های آبی، نقش مهمی در مدیریت منابع آب ایفا کردند؛ دوم، در سطح روابط افقی تعاملات کشورهای ساحلی به شکل‌گیری دو الگوی متمایز منجر شده است. در حوضه رود اردن علیا، تنش‌های تاریخی، عدم توازن قدرت و فقدان چارچوب‌های نهادی، امنیتی شدن آب و الگوی منازعه را تقویت کرده است. در حوضه رود اردن سفلی، وابستگی متقابل اقتصادی و درک تهدیدات مشترک زیست‌محیطی، زمینه‌ساز همکاری‌های محدود شده است. پروژه‌های مشترک مانند انتقال آب دریای سرخ به دریای مرده و قرارداد آب-انرژی نشان‌دهنده امکان همکاری با وجود تنش‌های سیاسی است. تحلیل تعاملات در این دو سطح نشان می‌دهد:

- امنیتی‌سازی آب همچنان ادامه دارد که نمونه بارز آن واکنش اسرائیل به پروژه‌های آبی لبنان و محدودیت‌های اعمال شده بر فلسطینیان است؛
- الگوی روابط در حوضه ترکیبی از همکاری و تنش است که متأثر از موقعیت ژئوپلیتیکی کشورها، توان فنی و اقتصادی، و حمایت قدرت‌های فرامنطقه‌ای است؛
- پیوند آب-امنیت-انرژی نقش مهمی در شکل‌دهی به روابط هیدروپلیتیکی دارد؛
- بحران‌های منطقه‌ای مانند جنگ داخلی سوریه و تنش‌های اسرائیل-فلسطین، اسرائیل- حزب‌الله بر مدیریت مشترک آب و عدم شکل‌گیری الگوی پایدار همکاری تأثیرگذار بوده است.

کنترل نامتقارن منابع آب، چالشی جدی در مسیر تحقق همکاری جامع و مؤثر در حوضه است. تغییرات اقلیمی و رشد جمعیت، به‌عنوان متغیرهای مداخله‌گر، پیچیدگی‌های موجود را تشدید کرده‌اند. کاهش بارندگی و افزایش دما منابع آب موجود را محدود کرده و رشد سریع

جمعیت، تقاضای آب را افزایش داده است. یافته‌های پژوهش تأیید می‌کند که چهار سازوکار مورد بررسی - توزیع و کنترل منابع آبی، ظرفیت مدیریت مشترک، سطح اعتماد بین‌المللی و سیاست‌های آبی - در یک سیستم پیچیده با یکدیگر در تعامل‌اند. توزیع منابع آبی متأثر از توانایی‌های فنی و نظامی، ظرفیت مدیریت مشترک وابسته به سطح روابط سیاسی، اعتماد بین‌المللی مرتبط با منافع مشترک و سیاست‌های آبی تابعی از موقعیت ژئوپلیتیکی و توان اقتصادی کشورهاست. تغییر در هریک از این سازوکارها می‌تواند کل سیستم را تحت تأثیر قرار دهد.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد؛ و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش شونده، سوءرفتار و غیره می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده‌اند.

سپاسگزاری

این مقاله مستخرج از رساله دکتری با عنوان «مجموعه امنیتی هیدروپلیتیکی و سازوکارهای تعاملات آبی در دو حوضه فرات و اردن» است. به این وسیله از استادان مشاور و داوران محترم فصلنامه سیاست که در تکمیل و ارتقای این پژوهش یاری کردند، قدردانی می‌کنیم.

References

- Al-Karablieh, E., & Salman, A. (2016). Water Resources, Use and Management in Jordan—A Focus on Groundwater. *Groundwater for Sustainable Development*, 3, 164-171.
- Al-Kharabsheh, N. M. (2022). Assessment of water resources in Yarmouk River Basin using geospatial technique during the period 1980–2020. *Journal of Arid Land*, 14(5), 154–166.
- Allan, J. A. (2001). *The Middle East water question: Hydropolitics and the global economy*. I.B. Tauris.
- Amnesty International. (2020, September 22). Lebanon protests explained. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2019/11/lebanon-protests-explained/>.
- Anjan, K. S., & Mohan, S. (2021). From securitization to security complex: Climate change, water security, and the India–China

- relations. *International Politics*, 59(2), 1-26. <https://doi.org/10.1057/s41311-021-00313-4>
- Aviram, R., Katz, D., & Shmueli, D. (2014). Desalination as a game-changer in transboundary hydro-politics. *Water Policy*, 16(4), 609-624.
- Bardon, A. (2019). *The truth about denial: Bias and self-deception in science, politics, and religion*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190062279.001.0001>
- Brand, S. (1994). *How buildings learn: What happens after they're built*. Viking.
- Buzan, B., Wæver, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Chatel, F. (2017). *Water Sheikhs and Dam Builders* (1st ed.). Taylor and Francis. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/1547102/water-sheikhs-and-dam-builders-stories-of-people-and-water-in-the-middle-east-pdf> (Original work published 2017).
- Comair, G. F., McKinney, D. C., Maidment, D. R., Espinoza, G., Sangiredy, H., Fayad, A., & Salas, F. R. (2014). Hydrology of the Jordan River Basin: A GIS-Based System to Better Guide Water Resources Management and Decision Making. *Water Resources Management*, 28(4), 933-946.
- Dawisha, A. (2003). *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*. Princeton University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt7shc6>.
- Elmusa, S. S. (1998). Toward a unified management regime in the Jordan Basin: The Johnston Plan revisited. *Yale Forestry & Environmental Studies Bulletin*.
- ESCWA. (2013). *Euphrates River Basin: Hydrology, Water Quality and Management*. United Nations.
- European Union Institute for Security Studies (EUISS). (2009). *EU security and defence: Core documents 2008, Volume IX*. Paris, France: Institute for Security Studies European Union.
- Filiu, J.-P. (2014). *Gaza: A History*. New York, NY: Oxford University Press.
- Fischhendler, I. (2015). Ambiguity in transboundary environmental dispute resolution: The Israeli-Jordanian water agreement. *Journal of Peace Research*, 45(1), 91-109.
- Haddadin, N. A., & Tarawneh, Z. S. (2007). Environmental issues in Jordan, solutions and recommendations. *American Journal of Environmental Sciences*, 3 (1), 30-36. <https://doi.org/10.3844/ajessp.2007.30.36>

- Haddadin, M. J. (2000). Jordan and Israel: Tensions and Water Cooperation in the Middle-East. *Climate Diplomacy Case Studies*. Retrieved from Jordan and Israel: Tensions and Water Cooperation in the Middle-East | Climate-Diplomacy.
- Haddadin, M. J. (2002). Water in the Middle East peace process. *Geographical Journal*, 168(4), 324-340. <https://doi.org/10.1111/1475-4959.00058>
- Haddadin, M. J. (2011). Water: Triggering cooperation between former enemies. *Water International*, 36(2), 178-185.
- Human Rights Council. (2015). Report of the Human Rights Council on its 30th session. United Nations. <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/regular-sessions/session30>
- Jägerskog, A. (2003). Why states cooperate over shared water: The water negotiations in the Jordan River Basin. Linköping University Electronic Press.
- Javadi Arjmand, M. J., & Moeini, A. (2023). Drivers of transformation in the Middle East security environment and the future of Iran's security [in Persian]. *Journal of Political & International Studies*, 53(2), 215-235. <https://doi.org/10.22059/jpq.2023.343868.1007964>.
- Khalidi, R. (2020). *The Hundred Years' War on Palestine: A History of Settler Colonialism and Resistance, 1917-2017*. Metropolitan Books.
- Lotfian, S. (2017). Assessment of Israel's security threats and its strategic views for the Middle East [in Persian]. *Politics Quarterly, Journal of Faculty of Law and Political Science*, 47(1), 179-200. <https://doi.org/10.22059/jpq.2017.60780>.
- Lund, A. (2019). From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations. UI Paper 2/2019. Swedish Institute of International Affairs. Retrieved from ui.se/butiken/uis-publikationer/ui-paper/2019/russia-in-the-middle-east.
- Mirumachi, Naho. (2015). *Transboundary Water Politics in the Developing World*. Routledge.
- Muller, M. F., Yoon, J., Gorelick, S. M., Avisse, N., & Tilmant, A. (2016). Impact of the Syrian refugee crisis on land use and transboundary freshwater resources. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113 (52), 14932-14937. doi:10.1073/pnas.1614342113.
- Peters, J. (1996). *Pathways to Peace: The Multilateral Arab-Israeli Peace Talks*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Quandt, W. B. (2005). *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict Since 1967*. Brookings Institution Press.

- Rajsekhar, D., & Gorelick, S. M. (2017). Increasing drought in Jordan: Climate change and cascading Syrian land-use impacts on reducing transboundary flow. *Science Advances*, 3(8), e1700581.
- Salamy, I. (2014). *The Government and Politics of Lebanon*. Routledge.
- Salloukh, B. F. (2017). The Syrian War: Spillover Effects on Lebanon. *Middle East Policy*, 24 (1).
- Schanzer, J. (2008). *Hamas vs. Fatah: The struggle for Palestine*. Palgrave Macmillan.
- Schultz, M. 1995. Turkey, Syria and Iraq: A Hydropolitical Security Complex, in Ohlsson, L. (Ed.) *Hydropolitics: Conflicts over Water as a Development Constraint*. London: Zed Books
- Sneddon, C., & Fox, C. (2011). The Cold War, the US Bureau of Reclamation, and the technopolitics of river basin development, 1950–1970. *Political Geography*, 30 (8), 450-460.
- Statista. (2024). World population. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics>.
- Turton, A. R. (2001). *Hydropolitics in the developing world: A Southern African perspective*. African Water Issues Research Unit.
- UNDP. (2023). *Water Crisis in Syria: Challenges and Solutions*. United Nations Development Programme Annual Report.
- Wolf, A. T. (2007). *Hydropolitics along the Jordan River: Scarce water and its impact on the Arab-Israeli conflict*. United Nations University Press.
- World Bank open data. (2023). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator>
- World Bank. (2018). *The World Bank Annual Report 2018*. Retrieved from World Bank Annual Report 2018.
- World Bank. (2024). GDP per capita (current US\$) [Data set]. World Development Indicators. Retrieved November 14, 2024, from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>.
- World Bank. (2024). Population, total [Data set]. World Development Indicators. Retrieved November 14, 2024, from <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>.
- Yorke, V. (2013). *Politics matter: Jordan's path to water security lies through political reforms and regional cooperation*.
- Yossef, A. (2021). *The Regional Impact of the Abraham Accords*. MWI Report, series 2021, no. 2. Retrieved from <https://mwi.westpoint.edu/wp-content/uploads/2021/02/regional-impact-abraham-accords.pdf>.
- Zeitoun, M., Eid-Sabbagh, K., Dajani, M., & Talhami, M. (2012). *Hydropolitical baseline of the upper Jordan River*.

Zeitoun, M. (2008). Power and water in the Middle East: The hidden politics of the Palestinian-Israeli water conflict. I.B. Tauris.

Zisser, E. (2002). The Return of Hizbullah. Middle East Quarterly.

COPYRIGHTS

©2023 by the University of Tehran. Published by the University of Tehran Press. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

